

Өрттээ 2 көп.

ТУУЙБУ—ТУДУГГА ХЛЕБ

ден Фестива-
л ансамбль-
скаашкыни

рулге күчүзү —
шар солунары
та кириген соо-
т-биле Кузбасса

А. С. Пушкина

А. С. Пушкина

КАДАРАРДА ХОЮМ ЧАРАШ

«Хой ээдин, дүктү, каракульду бол-
гаш хой, өшкү ажылынын өске-даа про-
дукциянын бүдүрерин бүгү хемчеглер-
биле көвүдөдир».

(Кол угланышкындардан)

ХОЙ ДАН-НА ХУРАГАН ДЭЭШ

(АПРЕЛЬ БИРНИН МЕДЭЭЗИ-БИЛЕ)

Совхозтар	Шээр малдын шунту төлү	Чүс башка онааштыр алган	1980	1981	1980	1981
Республикада	309862	359675	57	70		
Бай-Тайга	22547	25754	53	62		
«Тэли»	3284	6871	43	64		
«Бай-Тал»	7852	8549	63	64		
«Кара-Хал»	4693	4991	52	62		
«Муриакы»	4708	5343	55	60		
Монгун-Тайга	22717	21529	15	67		
«Малын»	11915	11283	70	64		
«Мөгөн-Бүрөк»	10802	10246	84	71		
Барыш-Хемчик	20562	20002	67	66		
«Барлык»	7768	7936	67	77		
«Шекпээр»	7892	6695	65	65		
«Хемчик»	4402	4159	70	63		
«Дөң-Терезин»	500	1212	98	39		
Өзүр	26195	28214	69	71		
«Торгалы»	10353	11531	59	66		
«Кызыл Туу»	8699	8767	75	78		
«Коммунизм орук»	7102	7910	70	71		
«Ал-Чыраа»	11	6	37	27		
Чөөн-Хемчик	39778	48065	60	71		
«Сүт-Хал»	4502	5118	65	49		
«Чыраа-Бажы»	5768	8439	65	59		
СЭКП-инд XXII съездин	2852	2933	57	69		
«Болышев»	3302	4265	58	69		
«Алдан-Малдыр»	9403	10552	71	69		
«Искра»	4264	4319	73	65		
«Октябрь 30 чылы»	4614	5216	87	75		
Карл Маркс аттыг	2964	4179	58	65		
«Хондере»	2109	2999	47	68		
Улут-Хем	40415	44985	50	62		
«Найрал»	6915	10696	29	55		
«УТКА 35 чылы»	8172	8436	72	77		
«Улут-Хал»	6600	7069	56	61		
«Күш-ажылыг хостуу»	5618	5136	57	59		
Жданов аттыг	5523	5523	64	64		
«Ал-Турту»	7587	8125	47	69		
Талды	21584	20536	50	75		
Тока аттыг	8333	8462	57	66		
ССРЭ-инд 50 чылы	4515	5044	69	67		
«Революциянын чал- быжы»	3817	4240	61	80		
Дуружуга станциясы	7415	5885	81	69		
«Коммунизм чери»	4919	12790	29	85		
Бик-Хем	21867	27013	82	73		
«Өк»	7135	8052	66	58		
«Сая»	3971	6059	53	53		
«Кызыл тараачын»	7879	10001	65	79		
«Халым»	2882	2901	59	68		
Току	1800	2763	49	95		
Тоора-Хем	1800	2763	49	95		
Каз-Хем	12580	15503	44	67		
«Буржуаар»	1778	2339	52	71		
«Кызыл туу»	1592	2207	37	66		
«Бор»	3294	3094	48	69		
«Ленин орук»	2362	2682	23	66		
«Улут Октябрь»	2317	3037	58	91		
«Енисей»	1918	2003	35	47		
СЭКП XXV съездин	87	31	—	—		
Тес-Хем	20646	28106	49	76		
«Тес-Хем»	3124	5685	28	55		
«О. Шыла»	9849	10858	75	90		
«Кызыл туу»	3472	5656	54	81		
«Чодураа»	4201	5897	52	78		
Эрзин	20628	25924	51	74		
Ленин аттыг	4823	5532	72	87		
«Мер»	6557	7904	68	86		
«Нарын»	10094	10889	71	86		
«Чал орук»	29654	11071	57	90		
Кызыл	31128	35396	66	86		
«Кара-Хаак»	3432	5034	21	64		
«Шилте»	4523	5628	57	81		
«Шамбал»	3260	3580	57	64		
«Улут Хурал»	6730	8702	63	79		
«Тес-Хал»	2683	2890	67	78		

ЭЭЛЧЕЖИРИНДЕН, ЭШ БЕЗИН ТЫВЫЛБАСТААН

ИГЫЛАК чоога иштинде
жымык черде кыштаг. Ко-
лодун ээлери даштын
турар. Алда таныжын, чуга-
лажы беринис. Чолаксымаар
сыныгы, назм дегүй берген,
мичалжак алак-башка ам-
даа чик, чык арын-шырай-
лыг ашак киж — кол кадарын
Кержен-оол Сааза ол болду.
Шанда ээлчегинг казат-
ты бир дугарында ээлчегин
кижи силер-ле болгай силер
але? — деп, оон айтырдым.
— Ийе, мылгы ийин — деп,
Кержен-оол Түлүшөвч дөңгү
харылады.
— Ол чугула херек ам кан-
дыгы?
— Мырнай утундуу
барган ийин — деп, кижим
мылгы. — Ээлчег чүе бо, 70
чылдарын эе үзүндө бо хер-
ге ээлчегинг казатты мен эге-
ледим. Ол ажыкты-даа, мал-
чынаага таарымчалыг-даа ар-
га чүе. Ээлчегинг казат са-
калдан бээр ам беш чыл че-
дип тур.
— А чүе соксай бергени
ол? — деп, малчынаа айтыр-
дым.
— Хамик ужур совхозтун
уурттугалында боор чүе-ле
ийин — деп, Кержен-оол Тү-
лүшөвч чугалады. — Парла-
ар ийиччөс, тодоргаларга,
дөңгөс боога, малчынар
хойжуларын суурларга чурт-

тайыр талазы-биле ажыкты
херекти баштай эгелес Тока
аттыг совхозта ам чыгыс-даа
колдотка ээлчегин хой ка-
ларын турар малчын чок болду.
Совхозтун уурттугалы со-
чун турга-тура, чаа ажылап
күргөн кижилер ол чугула хем-
чегин хамылаптай, өлчө ки-
жизин салыптаан. Оон тү-
лүшөвч ээлчегинг казат ара
соксай, хойжулар тус-тузунда
дүңгүн бораланып турар
анарган.

арынаарына көдүргөн кончут
чүдүдү. Бо талазы-биле мал-
чын эш-өөрүн солунга бижеэн
чүдүлери, санал-онаалары
сонугурап дөңгөсүн. Бистин
совхозтун ирмекчиз ээлчегин
калатче кичээтпей салып,
оноу организастары чугула.
Черле мичаш, республиканын
уурттур организастары, мичаш-
ка ээлчегинг казат дугайын
ла малчынаарын саяла-
налып, күзүн өрөөн көр-
гөт, оон чөп болгон ор-
ганизастар болза чогуур дур.

Ээлчегинг кадат дугайында

Ээлчегинг кадаттын ажык-
тынын баз ону уламчыла-
бай, ара соксай калынып
дугайын хохочун хойжу Керж-
ен-оол Түлүшөвч мынчаар
чугалады:
ЭЭЛЧЕГИНГ кадат үзүндө
дыка-ла эки турган чүе.
Ээлчегинг эрттирип каан ки-
жи суурла бажыкчыне чаа
бээр. Алда барып хой-нигитин
ажыктыга база киржи, оон
тодла көр, лекция дитяар,
школада урталындык өр-
көзүлөт хайлаар, нога,
кэртофель тарып өстүрөт.
Ынчанга малчын киж амич-
радай хожулап казас, ку-
ла

ХОЧУН хойжу Кержен-
оол Саазаин үстүндө чу-
галан чүдүлери чөптү.
Ээлчегинг кадаттын организас-
таар дугайында малчынаарын
үдүртүп турар саналын өрө-
н көр, бо чугула херекти
бирги ээлчеге совхозтарын
дирекциялары, паркомар,
ажыктын комитеттери хол-би-
ле тууду, хун бүрүнү амичи-
лыкта боттадылар ужурут.
Тока аттыг совхозта хой ка-
дарар кижилер челишпей тур-
ар. Дузалакты кадарарын
бизин тыптары бергелес.
Моон чылдааны чүдө? Шы-
нап-ла, хостог кижилер чогу
илешип бө? Чок киж челиш-
пелес эмес! Малчынар-биле
болаш суурла туртталгыч-
биле чугалаарып, совхоз та-
чу Кудуун суурла хостог ки-

Э р т е м — к ө д э а ж ы л - а г ы й г а

ЧЫЛЫГ СУГНУН АЖЫЫ

Хой суггарар сугнун темпе-
ратураынын хойну өзертеп,
продукциянын элбөргөсө сал-
дарынын дугайында дуружуга
хой ажылынын бүтү-эвилел
институтунун. Старополь
крайда «Темполесский» тур-
жуга ажал-агынында кылган.
Ынчан 30-30 хойлук үш бо-
лукту чыгыс кодага аныг-
агы тургускан. Ынчанга
хой бүрүтүн дензилес, де-
мектең болаш солгай тала-
кы эгилеги, дүктүн үеринин
дүргенин хынаары-биле, та-
зартыр кыргып каан. Бөдүк
сангыта сугу электри-биле
чыгыр астуугарында тур-
ган.
Дуружуга үзүндө бөдүк хой
бүрүтүнө борбандылаан мал
чегин андере берип турган. Ул
борбандынын 40 хууу —
сиген дагыны, 39,5 хууу —
гараа саанын, 20 хууу — кон-
центраттар, 0,5 хууу — фтор
чөк фосфат. Бир тонна ылыг
лодукам борбандыга 2 грам
хлорид кобальт немеш. Мич-
аш кээрге бир килограмм бор-
бандыга 0,5 килограмм темпе-
ратура эгилеги, 52,2 грам
минералдык протеин, 7
грамм кальций, 2,1 грам фос-
фор, 1,7 грам сера болган
12,9 миллиграмм каротин ки-
рип турган.
130 хонук дуртууга кыл-
ган дуружуганын үзүндө
агарынын ортук температу-

рамы 4,7 градус сок азы эн
чылым кадар 10 градус, эн
соогу кадары 20 градус че-
дип турган. Ноабирин ап-
рельте чедир ай сангыла хой-
ларын дензилеп, дүктүн
узаанын хемчөө, ишкен сугу
болган чегин чегин хунуни-
не демектеп турган. Агарып
температураынын чайгы-
мыншынын термограф би-

АНГЫ-АНГЫ ТЕМПЕРАТУРАЛЫГ
СУГ ИШКЕН ХОЙНУН ПРОДУКЦИЯСЫ

көргүзүлгө	бөдүктөрү	I	II	III
Хонукта чыгыдаан мал чегин (кг)		1,78	1,81	1,75
Чемгериле единапалы (кг)		0,69	0,90	0,87
Хонукта бир башка немелде деги (г)		92,9	94,5	91,3
Дүктүн ескени (мл)		84,8	106,2	97,7
Кыргып алган арыг дүк (кг)		32,9	34,3	35,9
Бир кг немелде деңгизе чыгыдаан:		3	3,2	3,1
борбанды (кг)		21,2	17	18
Чемгериле единапалы (кг)		10,6	8,5	9
Хонукта бир башка немелде деги (г)		1109	888	937
Хунде ишкен суу (л)		2,9	3	2,7

Бөдүк бүрүтүнүн чегин че-
минин хемчөөлө барыла де-
мей дээрин табилчадан көр-
үп болду. Бирги бөдүкче де-
нзилес, ийинг бөдүктүн өзү-
лөзү хонукта 25,2 хуу, үшкү
бөдүктү 15,2 хуу хой бол-
ган. Дүктүн өзүлөзү бөдүк-
терге база бо хевирит. Ийинг
болган үшкү бөдүктөрин дүгү
биргизинде 200 болган 300

Д у р ж у л г а

ӨШКҮ МАЛДААШ

Тылага чооку эрткен чылдаран бээр хой-биле өс-
түрүп эгелес совет дүккүр уксанын өшкүлөрүн мал-
дарынын дугайын Бай-Тайга районун «Тэли» совхо-
зунун Кызыл-Дар саалырында өшкү кадарарын, «Хуну-
ленин Демдэ» оралнын электичтик коммунист Херес-
маа Хуураковна КУЖУГЕТ мынчаар чугалап турар.

Бис 1957 чылдан бээр-ле
өшкү кадарып келдизин. 1964
чылдан эгелес амга чедир
чүдө түрүр өшкү малдан чо-
рууруус ол. Малдын беш са-
нын өстүрөт, оон продукт-
луун бедилери колдуунда ки-
жымкай ажылап, мичашы
чайгы үдө малды эки өлтүтүп
чайлаптарга олар солун көжүп
чораш, эки семирин аларын
дан-ла кол хамаржыр деп
бодалар мен. Бис атыртарга чү-
дүртүп алган, бир ийин
3-4-даа каттап хонаш солун
көжөр улус бис. Чабалар че-
ринс амык кадар-берт, көжүр
чедери берге-даа болза, он-
га, оон семирин аларына он-
га таарымчалыг. Кузун кол-
дуунда иштик чегин чүм
одаларына көр, бис анаа
мал улам семирин болгай.
Кыштаабы — Улук-Кырын и
одал-белчирин кол кезинде
кара кыштар ийлер, мөстөр.
Ынчанга бистин кадарган
өшкүлөрүнүн күш-дегели
чылдан-ла эки болуп турар.
Оларын чаш тал база бо-
кур-шырак болуп, бедер
аарыг-хемчыкка-даа алыспас.

Бис чылдын кыштада
көжөрдө, кажааларынын
үрөмкө сепселгенин кылп,
куртаг алектэ бөдү каар чы-
чалдыг бис.
Өшкү хой эрте дээр орай
ажар бедик синер кыры че-
лерде кыштаптарга тааржыр.
Хемнер ийин хөдөгел, соок
чедерге ол таарымчалыг. Бедик
дагларда шаандагы эки кыш-
тагар ам кадарын, малчын
нар оларга хонуксаас апарга-
ны хомуданып.

Бистин Улук-Кырында кыш-
таабыс өшкү хунуу чыгыла
ла хем иштине кирип, арга
таалын бедер олтат апар-
дыр. Оон чөртү, хун-биле ка-
ды, даг өрү олтат, кыштагыс
үшкү кадар. Олөктөн хун ажи-
норда, чыгыт кажаалыгыс кире
болза, ынчанга соокка алыс-
пас. Хаттыг, соок хундерде
өшкүлөстү жык, мунан ой-
чугаа ишти чедерге кадарар
улус бис. Черле мичаш, мал-
чын киж оларарын шын ху-
лап ал, малчын таарымчалыг
кадарын турган, кызыл-бир
чылдагыдан аарып, арын-
бектыр бергенерин дораан
өскөрип, баш удуур өмөт, тур-
гузу, эки азырап, бүтү-ле тем-
чегерин ой-шанда ал турарга
хоромча-да болбас, малдын
күш-чыламы-даа эки болуп
чүе. Ынчанга оон алыр про-
дукция хой, эки шындык бо-
лур деп билер мен.

Ам тагыла 24 чыл өшкү
кадарын ажалдан чөп бис. Ол
кечиг иштине багай дүртүп
чемселес-ла көрбөлөс. Он-
гу беш чылда алган үзүлгө-
лүстү эрткен чылдын майда-ла
хүстөкөн бис. Ынчан 100 өш-
күгө онааштыр 100 айнаын
каматап ал, өшкү бүрүтүн
1 кг 150 грамм дүктү кыры-
дыныс.
Бир чылын бирги класстын
бир дугаар төртүр дүктүр
хүстөкөн кадарын тур бис. Ан
оларын оолданышын кол-
дуунда аюостур чеккен. Чаш
төдү шунту ойна-мечке дору-
гуп турар. Ынчанга бо чылын
мал таду каматап алыр тала-
зы-биле алган хүстөкөн
хүстөкөтөр дээрине бүзүрө
турар бис.

Бо материалдан Бай-Тайга
районун көдээ ажыл-агый
эргелетинин зоотехник
С. ИРГИТ бисе бижик чо-
руткан.

КУНГАА КУЗЬМИЧ

О черк

Мичаш кээрге, оон мал ажы-
лычы хаара түдүртүр чок киж
чок. Боду, харын-лаа,
баштай трактористээр болуп
турган. Беш чылдарда ба-
рык-ла киж бүрүтүн күзөт-
төт. Оон колхоз дарганыга че-
де бээр, «ааш борбак тре-
кторист» шунту тракторист
болгай. Кузьямич, оон орунуга
хойдан малдап көрөт дэи.
Оон бээр оон, чөдө-лаа кол-
хоз дарганы, совхоз дирек-
торлары болган тускай эртем-
никер солчун турла, кым-лаа
өскөр ажылдадып көрбөн.
Күн-ажыл дөңгөсине кири
биккиде 1958 чылдагы ол-
чаан, чүдө «шанал-мактал»
дэи арыннарында демектеп-
дэи немешин турар. Ыла «Ал-
дар орденин үшкү чегин-биле
де шанаткан». «Күн-ажыл»
эрес-мадарыг чорук дэиш,
медаль-биле шанаткан» деп
оодурутар бар. Социалист

гарыштык тикелчизиник дө-
ңгөс демектеп, хунууле биж-
иктер болган өске-даа ша-
налдар мыла кирген. Чоокта
чаа беш «Ону беш чылда
чедикшилерин дөңгөс СЭКП
райкомунун болган райку-
комун хунууле бижик-биле
шанаткан» деп демектеп не-
мешен.
Шанал болган мактал —
киждин күш-ажылынын, а-
жыл-чыгынын дэиш. А ол
Кунгаа Кузьямиче эй. Сов-
хозта, харын-лаа, райкода хун-
ууле кижилерин бирини ол
дээрин оон илден. Оон кыш-
мак болган ажылыга мерге-
женин совхоз контролынга
ла дикнаан мен. Хойжу брига-
данын бригадир Виктор Чу-
силь, мал эчмени Сарыкыл Да-
лар-оол, ажылын комитети-
нин даргасы Тетяна Козлова,
экономист Терех Каро-оол
оал ол совхозта Ленин бол-

огу биле кени даштын хой
чегини турары ол. Таякыс
база өс-бүлөсү, ол-ла совхо-
зта хой кадарын турар. Эрткен
чылды школа дооска огу
Балтаалдык тракторист. Уш
киж школада.
— Суурла бажыкчы улус
бис, дөңгөс кыжыс кыл чурт-
тап турар. Нога өстүрөт че-
ринс база ол. Хунуу малчыс,
бизин бодуруста. Урууларымыс
ак ак чөп аймадан чедирин
берген, ногааны оон ал турар
бис. Дузалап ажыл-агыйлыг
боорга, шымабай-дыр. Уруулар
дага, даван азырап, ажыла
биз өөрөнөт. Шунтуус мын-
чаар шимчип турар болганыс-
тыс, чөп чир боттарымыс
урууларымыстын уруулары-
биле каттай он ажыл-лаа болуусу-
с, бизин артыкчыла база тыпты
бээр чүе-дыр. Оун саткыш,
урууларымысты хемкерер, ном-
дөтөт салып, бээр улус-тур
бис. Оон кыш күрүс чурттар
акызыр база берип турар.
Сөөдү доктала баулар а-
лачыс кичээтпей оон-лаа эки-
жир хире. Совхозта ажыл
толөвирин база эки. Ынчанга
айла шунтуус каттыгыр ал-
ды-чели чөп акымын аш олар
бис — деп, Зинаида Оюновна
чугалап ор.

Кузьямич, шынал-ла, үр бол-
бам. Чорунун чогалынга
өөрүн келет.
— Мал ажыктыга дораан
таваржы бердим. Саргы хо-
манар эмш боду дораан эк-
көр болду. Эрткен чылын бо
чөп эрттирикеш, дуулача
аштап түзүн ажи мен. Ам-
чаа көчүт магыстарын ир-
мачын сыртат чүе! —
Мен-даа мында-ла чуга-
жыр кижимин, оон өт-бүдүн
ини чугаанын амылап, ажи-

